

NĚMECKÉ TOPOGRAFICKÉ MAPY – TOPOGRAPHISCHE KARTE (4-CM-KARTE) Z ÚZEMÍ ČESKOSLOVENSKA

GERMAN TOPOGRAPHIC MAPS – TOPOGRAPHISCHE KARTE (4-CM-KARTE) OF THE CZECHOSLOVAK TERRITORY

Peter Mackovčín, Martin Jurek

Katedra geografie, Přírodovědecká fakulta UP, 17. listopadu 12, 771 46 Olomouc, peter.mackovcin@upol.cz, martin.jurek@upol.cz

Abstrakt

V průběhu let 1939–1944 proběhly mapovací práce v Protektorátu Čechy a Morava a na části Českých zemí zařazených do Třetí říše. Vznikly tak mapy 1 : 25 000 označované jako Topographische Karte (4-cm-Karte). Existují tři varianty vydání těchto map: německé (2–3barevné), československé (2barevné) a americké (3–4barevné). Informace o rozsahu mapování a počtu zpracovaných mapových listů se posunuly – průnikem těchto tří variant vydání se množství mapových listů Topographische Karte (4-cm-Karte) zvyšuje. Tento údaj doposud nebyl publikován.

Klíčová slova: Topographische Karte, říšská mapa, říšská župa, Protektorát Čechy a Morava (Protektorat Böhmen und Mähren)

Abstract

During the years 1939–1944 a mapping survey was carried out in protectoral part of Moravia and in the part of the Czech lands incorporated into the Third Reich. It resulted in creation of topographic maps 1:25,000 called Topographische Karte (4-cm-Karte). There are three existing variants of the edition of these maps: German (in 2–3 colours), Czechoslovak (in 2 colours) and American (in 3–4 colours). Information about the extent of the survey and the number of elaborated map sheets has changed – an overlay of these three variants increases the sum of map sheets of the Topographische Karte (4-cm-Karte). This figure has not been published so far.

Key words: Topographic map, Third Reich map, Third Reich district, Protectorate of Bohemia and Moravia

ÚVOD A METODIKA

Ve třicátých letech 20. století byl sjednocen přístup k tvorbě německých civilních map (Messtischblatt) v měřítku 1 : 25 000. Od konce 19. století do poloviny třicátých let 20. století si tyto mapy jednotlivé spolkové země Německa vydávaly samostatně. Jejich číslování bylo průběžné podle kladu listů příslušné spolkové země od čísla jedna až do pokrytí plochy (např. 155 položek u Saska). Mapové pole hraničních listů Messtischblatt vydávaných do poloviny 30. let kartografickými službami pruskou, saskou a bavorskou mělo vykresleno topografický obsah pouze po německé hranici, území za hranicemi, patřící Československu, zůstalo prázdné. Mapy byly většinou v barevném provedení (čtyř barev), znakový klíč nebyl součástí mimorámových údajů.

V průběhu třicátých let 20. století bylo zavedeno centrálně celoněmecké čtyřmístné číslování pro Messtischblätter (4-cm-Karte). Klad mapových listů vychází ze systému vrstev s intervalem 6' zem. šířky a sloupců po 10' zem. délky. Počátek číslování je průsečík poledníku 5° vých. délky s rovnoběžkou 56° sev. šířky. První dvojčíslí značí vrstvu, druhé dvojčíslí sloupec. Toto čtyřmístné číslování německých map 1 : 25 000 se od jeho zavedení nezměnilo a platí do současnosti.

Protektorátní území pokrývalo 441 mapových listů Messtischblatt včetně hraničních listů. Okupovaná předmnichovská československá území přičleněná k dalším německým spolkovým zemím Prusku, Sasku, Bavorsku a k nově vytvořeným župám Ostmark (později Alpská a Dunajská říšská župa, Alpen-

und Donau-Reichsgaue) a Sudety (Reichsgau Sudetenland) pokrývala 233 mapových listů (včetně hraničních). Celkem by území Protektorátu Čechy a Morava (Protektorat Böhmen und Mähren) a v pohraničních územích odstoupených podle Mnichovské dohody Třetí říši pokrylo 565 mapových listů Topographische Karte (4-cm-Karte), z toho 109 mapových listů se překrývalo v obou sadách.

Autoři si stanovili cíl zjistit skutečný stav rozpracovanosti a pokrytí území Československa civilními (říšskými) topografickými mapami v měřítku 1 : 25 000. Získání co nejkompletnějších mapových podkladů ze čtyřicátých let 20. století umožní sledovat vývoj využívání krajiny a stav území před padesátými léty, po nichž došlo ke změnám forem zemědělské výroby přechodem od soukromého hospodaření vlastníků malých usedlostí ke kolektivnímu obdělávání půdy na velkých lánách v zemědělských družstvech a státních statcích a k výrazné orientaci ekonomiky na těžký průmysl, intenzivní těžbu surovin a výstavbu velkých energetických zdrojů spalujících uhlí.

Tato práce vycházela z rozsáhlého studia mapových sbírek domácích i zahraničních archivů, popř. sbírek soukromých sběratelů. Použita byla historická metoda studia starých map a metoda geografických informačních systémů pro stanovení plošného rozsahu mapování.

VÝSLEDKY

Kartografický a geodetický materiál z československých pohraničních území vydaných Německu v říjnu 1938 byl na základě smlouvy mezi Česko-Slovenskou republikou a Německem z února 1939 vydán z Prahy do Berlína. Byl využit k doplnění podkladů na Německem obsazeném pohraničí Československa. Začalo i mapování těchto území. Vznikly tak mapy, jež se staly součástí příslušné spolkové země (Sasko, Bavorsko, Prusko) nebo Alpské a Dunajské říšské župy.

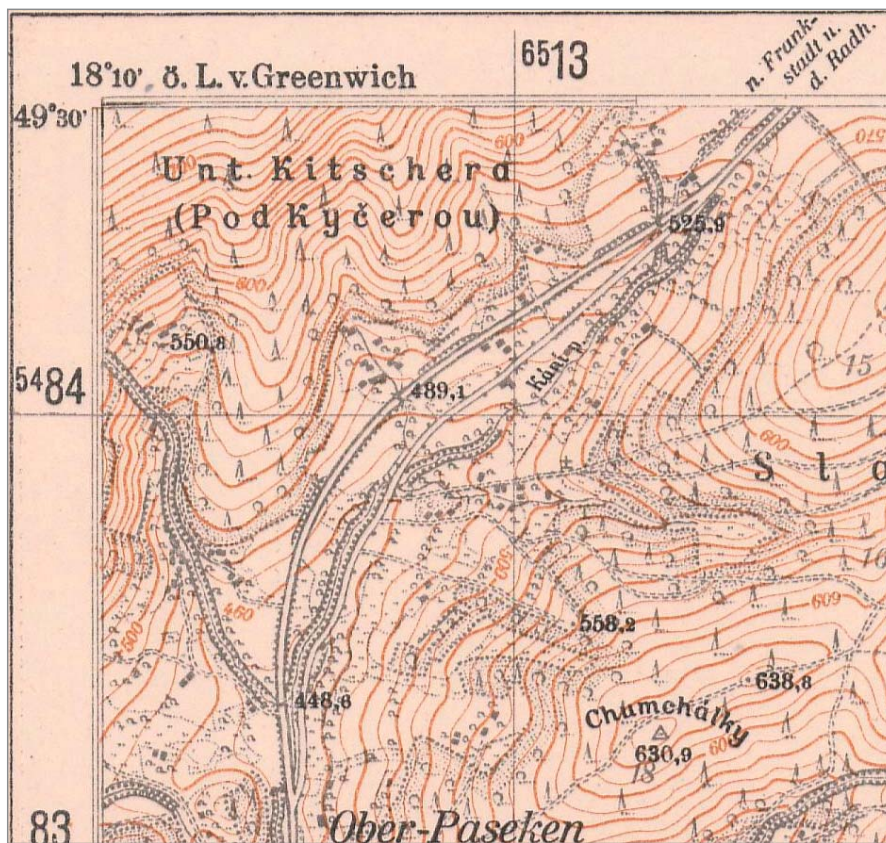
Ještě v roce 1939 byly Messtischblätter vydány jako montáž československých topografických map v Benešově zobrazení 1 : 10 000 a 1 : 20 000 jejich pouhým zmenšením, a také zvětšených speciálních map 1 : 75 000. V německém kladu listů a znakovém klíči byly vydány následující mapové listy Topographische Karte 1 : 25 000 (4-cm-Karte): 6075 Haatsch, 6077 Jastrzemb, 6175 Hultschin, 6176 Reichwaldau, 6273 Fulnek, 6274 Königsberg, 6275 Mähr. Ostrau, 6276 Bludowitz, 6277 Teschen.

Intenzivní topografické práce pro Topographische Karte 1 : 25 000 (4-cm-Karte) probíhaly v terénu od roku 1940 do roku 1944 (Kolektiv, 2008). Topografové ze Zeměpisného ústavu Ministerstva vnitra protektorátní vlády Čech a Moravy (Landesvermessungsamt Böhmen und Mähren) pracovali na Moravě a ve vojenských prostorech v Čechách.

Mapy byly v Gauss-Krügerově příčném válcovém zobrazení, ve třístupňových pásech v německém znakovém klí-

či a v identickém provedení a kladu listů jako 4-cm-Karte na předválečném území Německa (Pruská topografická mapa, Bavorská topografická mapa, Saská topografická mapa). Tyto mapy byly na území Moravy jednobarevné (černá nebo šedá) a dvoubarevné (černá nebo šedá pro polohopis a popis, vrstevnice hnědou barvou), obr. 1. Několik listů bylo vydáno s hnědým stínováním terénu, které je na mapách tak velkého měřítká na našem území zcela výjimkou. Výšky byly uvedeny v jaderském výškovém systému.

Německé vydání Topographische Karte 1 : 25 000 (4-cm-Karte) bylo především pro služební potřebu (Nur für den Dienstgebrauch) a jednalo se o předběžné vydání (Vorläufige Ausgabe). Tyto informace se nacházely nahoře nad mapovým rámem, kde bylo uprostřed schéma umístění vůči okolním mapovým listům 1 : 25 000 a zároveň pozice vůči speciálním mapám měřítká 1 : 75 000 původního III. rakouského vojenského mapování. Vpravo nahoře bylo číselné a slovní označení (např. 6367 Willimau). Vpravo od mapového rámu je legenda (Zeichenerklärung) obsahující 29 liniových znaků, 29 bodových značek a 14 plošných značek, a k tomu ještě vysvětlivky k 33 zkratkám. Pod nimi je umístěno černobílé grafické ztvárnění vodních toků (Gewässer), vodních ploch, kanálů, náhonů, lávek a mostů přes vodní toky. Ještě níže je umístěno černobílé nebo hnědé grafické vyjádření vrstevnic (Höhenlinien) po 10 m, 5 m a 0,25 m a grafická a slovní informace, které umožní odečet souřadnic v mapovém poli (Planzeiger). Pod mapovým rámem je uprostřed vloženo číselné i grafic-

Obr. 1 Ukázka říšské mapy z území Moravy, Topographische Karte 1 : 25 000 (4-cm-Karte) v dvoubarevném provedení, list 6575 Ober - Betschwa, 1944

ké měřítko, pod ním měřítko sklonové (Neigungsmaßstab) a informace o roku vydání a vydavateli, kterým byl za okupace Československa Zeměpisný ústav Ministerstva vnitra protektorátní vlády Čech a Moravy (Landesvermessungsamt Böhmen und Mähren). Popis a místní názvy jsou v mapovém poli většinou v němčině, pouze v závorce pak český název sídla nebo označení místního pojmenování. Z území Moravy bylo vydáno celkem 127 mapových listů (Mackovčín, 2012).

Území Čech v Protektorátu Čechy a Morava mělo být celé mapováno od roku 1945.

Z území okupovaných Českých zemí nezařazených do říšské župy Sudetenland, jež se staly součástí Bavorska, Saska a Slezska, byly vydány Topographische Karte 1 : 25 000 (4-cm-Karte) v tříbarevném provedení (např. list 4952 Schluckenau vydáno 9. 1943, obr. 2). Míromárové údaje byly shodné s těmi u říšských map vytvořených pro území Moravy. Všechny plošné značky, bodové značky a liniové značky vyjma vrstevnic a vodopisu jsou černou barvou. Grafické schéma pro vodní toky, plochy a další vodní linie a plochy jsou vtištěny modrou barvou, mosty černou barvou. Vrstevnice jsou znázorněny hnědou barvou. Dole pod mapovým rámem je zleva informace o administrativních hranicích (Politische Grenzen) a provedených korekturách (Berichtigungsstand) včetně příjmení topografů. Umístění všech měřitek je také stejné. Vpravo je informace o odchylce střelky kompasu (Nadelabweichung für Mitte, 1936). Za grafickým vyjádřením odchylky je převodní tabulka pro stupně (Umrechnungstabelle für Grad in

Strich). Těchto mapových listů bylo dohledáno 38 kusů a lze se domnívat, že podle kladů listů vydání bylo vyrobeno dalších 34 mapových listů Topographische Karte (4-cm-Karte). Zajímavá je skutečnost, že u území postoupených Německu v roce 1938 doplnil prázdná místa Vojenský zeměpisný ústav ve Vídni (Militärische Geographische Institut Wien) z československých topografických map.

Barevné vyhotovení říšské mapy u listu 4925 Schluckenau (obr. 2) se shoduje s mapovými listy vydanými německou armádou Deutsche Heereskarte z Moravy (např. list 6772 Zlin – Ost). Popis a místní názvy jsou pouze německé. Listy (mapy) vydal Zeměpisný ústav Ministerstva vnitra protektorátní vlády (Geographische Institut der Ministerium Innern 1941). Uvedena byla také příjmení topografů (Rak, Bureš, Toulec), kteří se před druhou světovou válkou podíleli ve Vojenském zeměpisném ústavu na tvorbě československých topografických map v Benešově i Křovákově zobrazení. Zcela specifická situace byla v Čechách. Mapové pole bylo vykryté staršími mapovými podklady, jako byly černobílé topografické sekce se stínovaným terénem 1 : 25 000 nebo také zvětšené speciální mapy 1 : 75 000. Pod označením Deutsche Heereskarte bylo v letech 1944–1945 vydáno 37 mapových listů (25 Čechy, 12 Morava).

Na území říšské župy Sudety se používaly upravené topografické sekce 1 : 25 000 původního III. rakouského vojenského mapování. Vznikly většinou nahrazením šrafovaného terénu vrstevnicemi a zvětšením obsahu československých speciálních map 1 : 75 000.

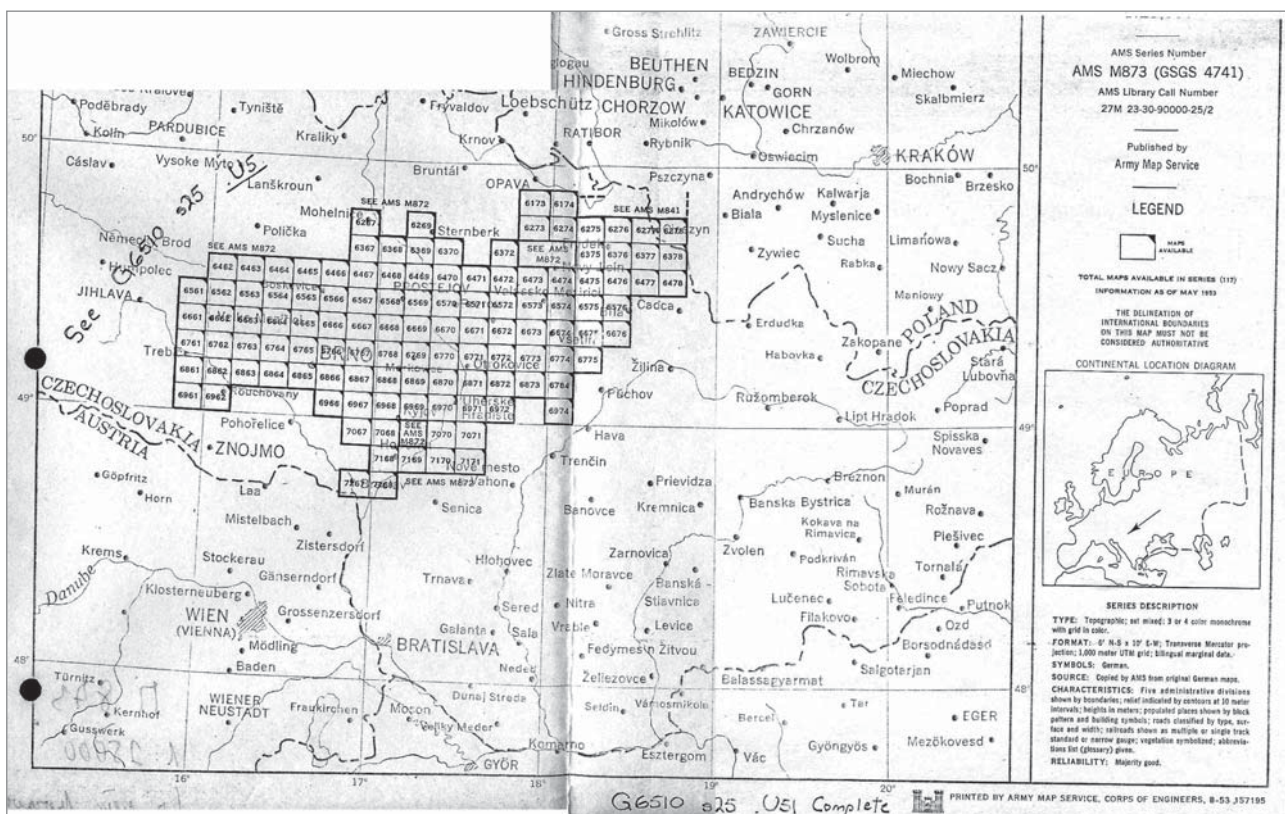

Obr. 2 Ukázka říšské mapy z území Saska, Topographische Karte 1 : 25 000 (4-cm-Karte) v tříbarevném provedení, list 4952 Schluckenau, 9. 1943

Patrně po ukončení druhé světové války byly vyhotoveny mapové listy s označením Topografická mapa 1 : 25 000 (vlevo nad mapovým rámem). V horní části nad mapovým rámem je uprostřed umístěno schéma polohy mapy vůči okolním listům a vpravo čtyřmístný číselný kód s názvem největšího sídla na listu (např. 6368 Senice na Hané). Popis v mapovém poli byl proveden s českými názvy sídel, řek, kót i dalšího místopisu. Legenda (vysvětlivky mapových značek) byla vpravo od mapového rámu. Vlevo dole pod mapovým rámem se nacházel výřez s administrativní situací a uprostřed měřítko délkové i sklonové s informací o vydavateli (Zeměměřický úřad) a období zpracování (z let 1940–1944). Česká legenda byla shodná s německou. Obsahovala 29 liniových (hranice, železnice, silnice, cesty, pěšiny, hráze, ploty, zdi, příkopy, náspyy aj.), 29 bodových (pomník, vysílačka, maják, bludný balvan, věž, mlýn aj.) a 14 plošných znaků (listnatý les, jehličnatý les, smíšený les, pastvina, písek, louka, slatina, vinice, chmelnice, park, lesní školka, hřbitov, poddolované území). Oproti německým mapám chybí vysvětlivky zkratk. Grafické ztvárnění vrstevnic je shodné s německým vydáním. Vypuštěna oproti německému vydání byla informace k odečtu souřadnic na mapě jak slovní, tak grafická. Počet dohledaných vydaných mapových listů je 84. Přehled o vydání těchto map zpracovaný Vojenským zeměpisným ústavem koncem čtyřicátých let 20. století nezachytil informaci ani o amerických vydáních ani o zpracovaných říšských mapách vyhotovených Oblastním ústavem geodézie a kartografie v Brně s využitím německých podkladů. Zde je patrná vzájemná neinformovanost mezi civilní a vojenskou složkou v oblasti zpracování mapových děl.

V letech 1949–1950 byla dokončena kresba říšských map (např. list 6962 Rouchovany). Lze předpokládat jejich vytvoření z rozpracovaných podkladů vyrobených v průběhu druhé světové války. Ty mohly pocházet jak ze Zeměpisného ústavu Ministerstva vnitra protektorátní vlády, tak i Vojenského geografického ústavu ve Vídni. Každý mapový list má dva vydavatelské originály. První obsahuje polohopis, popis a vodstvo, druhý vrstevnice. V mapovém poli zůstaly zachovány hranice Protektorátu Čechy a Morava. Vydavatelské originály nesou razítko Oblastního ústavu geodézie a kartografie, oddělení technické dokumentace, Brno, Malinovského náměstí. Zpracováno je i území mimo Protektorát patřící do Německa, a to do Alpské a Dunajské říšské župy. Dokončení map z německých podkladů souviselo patrně s přípravou Státních map ČSR 1 : 50 000 (1948–1950). Vydávané listy z Moravy vycházely především z říšských map zpracovaných a vydaných z území protektorátní Moravy. Počet zpracovaných mapových listů s kresbou, a to Oblastním ústavem geodézie a kartografie v Brně, je 26.

Americká armáda převzala patrně jako součást vojenské kořisti v průběhu roku 1945 a taky let pozdějších zpracované podklady říšských map. Připravila vlastní vydání kompletů říšských map z území Moravy a z území bývalého Pruska (nyní území Polska). U těchto map je legenda vpravo od mapového pole a obsahuje identický počet plošných, bodových a liniových znaků, jaký měly říšské německé mapy. Znak legendy jsou také shodné s původními německými říšskými mapami, ale popis znaků je v angličtině. Říšské mapy byly americkou armádou vydávány po souborech. Listy z území Moravy ne-

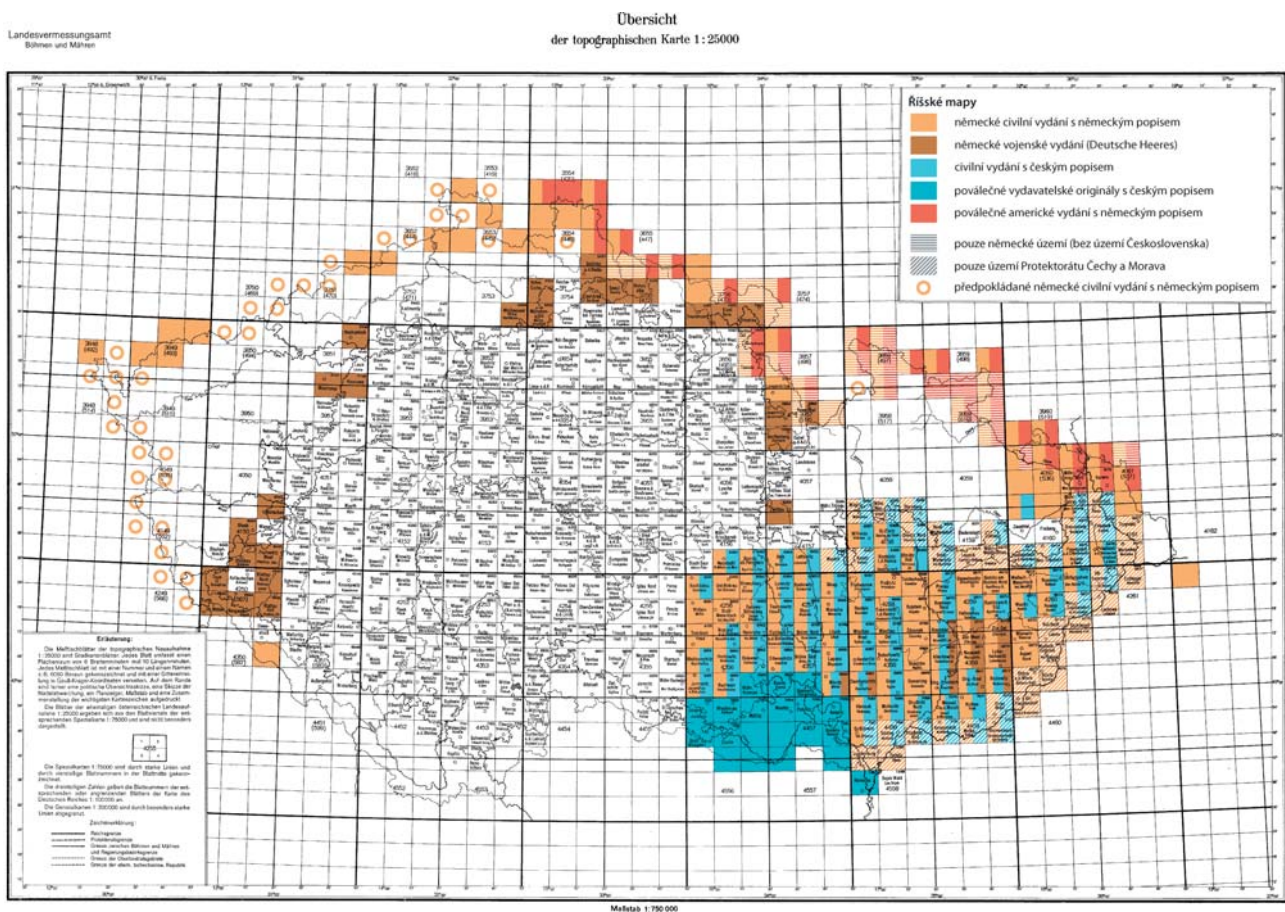
Obr. 3 Informace k americkému vydání Moravy AMS M873 (GSGS 4741)

sou označení AMS M873 (GSGS 4741), kde AMS je zkratka pro Armádní kartografickou službu USA (Army Map Service), M je symbolem pro Evropu (kromě území SSSR), číslice 8 označuje měřítko 1 : 25 000 (mapy měřítko 1 : 50 000 označuje číslo 7, 1 : 100 000 číslo 6 atd.). Číslice 7 označuje dílčí oblast Evropy, do které spadá ČSR (včetně Podkarpatské Rusi), Rakousko a Maďarsko. Evropa je rozdělena na 10 takových oblastí (např. území předválečné Německé říše má číslo 4, Polsko 5, Francie 6, balkánské státy 10 atd.). Třetí číslice (3) označuje sérii vydání mapy. GSGS je zkratkou pro Geografickou službu generálního štábu Velké Británie (Geographical Section, General Staff), která zodpovídala v rámci NATO za vydání těchto map (obr. 3).

Mapy byly vydány ve tří- nebo čtyřbarevném provedení. Mapy jsou zpracovány v Mercatorově příčném válcovém zobrazení, formát mapového listu 6' zem. šířky a 10' zeměpisné délky je stejný jako u všech ostatních říšských map měřítko 1 : 25 000. Rok vydání je 1953. Soubor AMS M873 obsahuje 117 mapových listů (Krejčí, 1997). Území Polska, bývalé spolkové země Pruska, bylo vydáno pod označením AMS 841 s rokem vydání 1952. K severnímu pohraničí Československa od Karviné po Frýdlantský výběžek se vztahuje 39 vydaných mapových listů.

Rozmanitost dosud publikovaných prací (Kuchař, 1967; Krejčí, 1997) naráží na základní problém při hodnocení ploš-

ného rozsahu mapování. Vyplyvá z ztráty písemných dokumentů, které obsahovaly informace o provedených pracích na říšských mapách, především z území okupovaných Českých zemí včleněných do Třetí říše. Československá armáda provedla koncem čtyřicátých let plošnou identifikaci mapování na základě kartografického materiálu, který byl uložen v jejich depozitářích. Nejsou tam informace o rozsahu prací z let 1949–1950 prováděných Oblastním ústavem geodézie a kartografie v Brně. Stejně tak nebyly k dispozici informace o americkém vydání říšských map. Z nejnovějších prací popisují Skokanová a Havlíček (2010) vytvoření 117 mapových listů. Posléze po objevení amerického vydání Protektorátu Čechy a Morava upravuje Mackovčín (2012) počet mapovaných říšských map na 138 listů a dochovaných vtištěných na 127 listů. Celkový počet zhotovených mapových listů Topographische Karte (4-cm-Karte) v průběhu druhé světové války německou topografickou službou, po skončení druhé světové války Oblastním ústavem geodézie a kartografie v Brně a v letech 1952–1953 americkou armádou dosáhl počtu 213 mapových listů s územím Českých zemí, 17 mapových listů příhraničních bez území Českých zemí a 1 mapový list se Slovenskem a předpokládá se podle značek v kladech listů i dokončení dalších 36 mapových listů ze severních a západních Čech (obr. 4).

Obr. 4 Přehled zhotovených mapových listů v Gauss-Krügerově zobrazení v měřítku 1 : 25 000 v německém kladu listů z území Českých zemí

ZÁVĚR

Za posledních několik let se postupně navyšoval počet mapových listů říšských map z Protektorátu Čechy a Morava a také z pohraničních území postoupených po Mnichovské dohodě v roce 1938 Německu. Rozpracované podklady v počtu 26 listů dokončil po skončení druhé světové války Oblastní ústav geodézie a kartografie v Brně. O těchto dokončených listech říšských map (Topographische Karte, 4-cm-Karte), ani listech, které po odstoupení pohraničí převzalo Německo (říšská župa Alpská a Dunajská), nebyla v odborných kruzích žádná informace.

Americká armáda vydala v roce 1952 soubor říšských map z bývalého Pruska pod označením AMS M841 a pak v roce 1953 soubor AMS M873 z Moravy obsahující 117 mapových listů v kladu německých topografických map (4-cm-Karte) s anglickou legendou a anglickým označením některých mapových listů.

Ze 138 mapovaných listů a 127 vydaných mapových listů z území Českých zemí v německém kladu listů (Topographische Karte, 4-cm-Karte) se počet existujících zvýšil na 213 mapovaných, a z toho skutečně 193 vydaných listů, popř. připravených k vydání. Kromě těchto byly vydány samostatně mimo klad listů podle německého značkového klíče s dalšími značkami pro vojenská cvičiště tyto 4 prostory: Brdy (Truppenübungsplatz Kumwald), Milovice (Truppenübungsplatz Milowitz), Benešov (Truppenübungsplatz Beneschau bei Prag) a Vyškov (Truppenübungsplatz Wischau).

Poděkování

Článek vznikl v rámci řešení projektu IGA PrF_2014012 Lidské chování a aktivity v geografickém prostředí: analýza a modelování organizace prostoru.

LITERATURA

Kolektiv autorů (2008): Historie Geografické služby AČR, 1918–2008. Praha, Ministerstvo obrany – Agentura vojenských informací a služeb, 2008 s.

Krejčí, Z. (1997): Mapový obraz území ČR a SR v předvečer a v průběhu druhé světové války – německá vojenská a česko-slovenská kartografie. Praha, Manuscript, 22 s., [nepublikováno].

Kuchař, K. (1967): Mapové prameny ke geografii Československa. Acta Universitatis Carolinae Geographica, roč. 2, č. 1, s. 57–97.

Mackovčín, P., Slavík, P., Havlíček, M. (2012): Nekompletní soubory topografických map z území Československa (1921–1949). Acta Pruhonicensia, č. 101, s. 41–46.

Skokanová, H., Havlíček, M. (2010): Topographic maps of the Czech Republic from the first half of the 20th century. Acta Geodætica et Geophysica Hungarica, vol. 45, no. 1, p. 120–126.

Rukopis doručen: 5. 2. 2014

Přijato po recenzi: 17. 3. 2014